

Speurtocht naar Nederlands sluizen

WIBO BURGERS

Sluizen in Nederland: een nogal onbekend terrein, waarover ook betrekkelijk weinig is gepubliceerd. Aan die onbekendheid van Nederlands sluizen gaat ir. G. J. Arends, civiel ingenieur en werkzaam bij de groep Geschiedenis van de Technische Universiteit Delft, een einde maken. In opdracht van de Rijksdienst voor Monumentenzorg heeft hij een onderzoek ingesteld naar het bestand van Nederlandse sluizen tot 1940. Hij heeft het onderzoek eind vorig jaar afgesloten, in de eerste helft van 1994 verschijnt bij de Delftse Universitaire Pers de neerslag van zijn onderzoek in boekvorm, getiteld 'Sluizen', de ontwikkeling van de sluis- en stuwbouw tot 1940.

De oude sluis in Spaarndam (foto's Wibo Burgers).

Arends is in zijn onderzoek tot enkele, ook voor insiders verrassende conclusies gekomen. Zo is komen vast te staan dat de bouw van sluizen in ons land al heel oud is. Zo zijn bij opgravingen in Valkenburg (Z.H.) primitieve uitwateringssluises in de vorm van boomstammen met klepdeurtjes gevonden. Ook in het Waterweggebied zijn dergelijke constructies aangetroffen. Arends: 'Heel bijzonder en vrijwel onbekend bij het grote publiek.'

Naar zijn mening heeft ons land aanvankelijk een leidende rol gespeeld bij de sluisbouw. Rond 1850 heeft Nederland die rol moeten prijsgeven. Zo werden in ons land sluisdeuren van ijzer pas veel later dan in het buitenland toegepast. Ook bij de sluisconstructies met roldeuren liep ons land achterop. Later hebben Nederlandse sluisbouwers deze achterstand ingelopen. Tegenwoordig neemt ons land

bij de bouw van sluizen weer een vooraanstaande plaats in.

Wat is een sluis nu precies? Arends: 'Onze laaggelegen polders moeten worden beschermd tegen overstromingen. Daarvoor zijn er dijken. Door kwelwater (water dat door de dijk sijpelt) en neerslag wordt de watervoorraad in de polder steeds weer aangevuld. Om het overtollige water kwijt te raken zijn er sluizen en gemalen nodig.' Sluizen zijn dus waterbouwkundige werken, waarmee de waterstand geregeld kan worden. Verder kunnen ze de waterwegen aan weerszijden van de sluis met elkaar verbinden, ook als de waterstand niet gelijk is, de zogeheten schutsluizen. Kenmerk van de sluis is de beweegbare waterkering, die geopend en gesloten kan worden.

Sluis Nederlandse vinding

Ons land telt op dit moment zo'n tweeduizend sluizen. Daarbij gaat het

om antieke en moderne sluizen, om de sluizen van IJmuiden (lange tijd de grootste ter wereld) en de eenvoudige schuif waarmee de waterstand in een polder kan worden geregeld. Het staat nagenoeg vast dat de sluis een Nederlandse vinding is, die later ook in het buitenland werd toegepast. In buitenlandse publicaties zijn daarvoor sterke aanwijzingen te vinden.

Bedreigd

Hoe staat het er voor met de sluizen in ons waterrijke land? Arends: 'Het onderzoek heeft uitgewezen dat in de naoorlogse periode een aantal interessante sluizen is verdwenen. En andere oude sluizen worden sterk bedreigd, ook vandaag nog.'

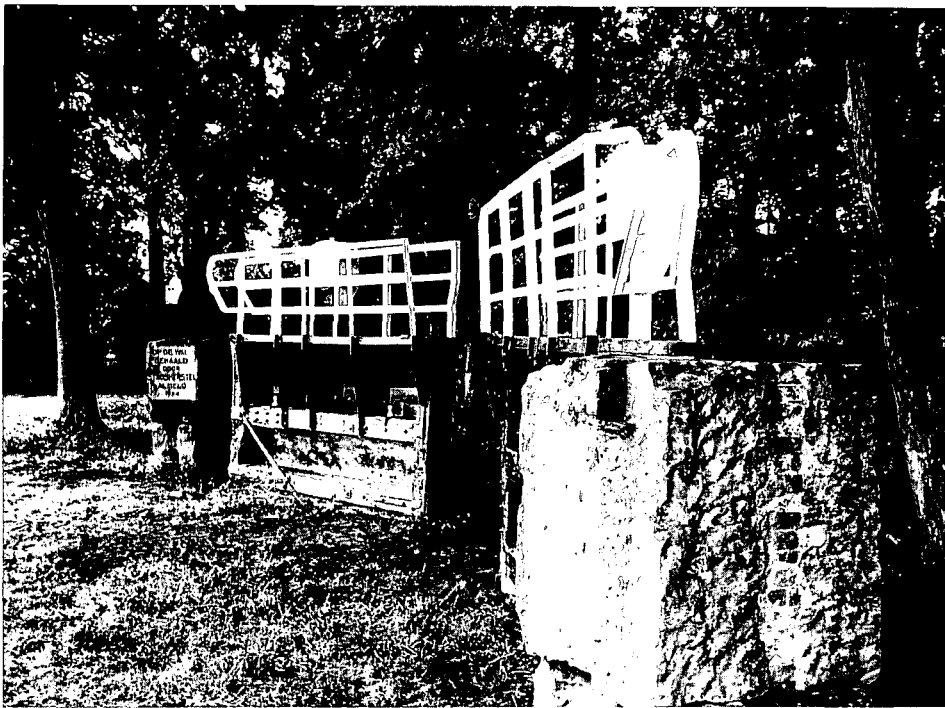
Het verdwijnen van nogal wat sluizen in de afgelopen decennia is te wijten aan de automatisering en het overbodig worden van oude sluizen, ook al doordat in het recente verleden veel vervoer per schip werd overgenomen door vrachtauto's.

De automatisering heeft er ook voor gezorgd dat de handbediening van sluizen vrijwel verdwenen is. Daarvoor in de plaats is de druk op de knop gekomen. Arends: 'Dat is jammer, want daarmee is een stukje romantiek van het Hollandse landschap verdwenen.' Een voorbeeld van een (schut)sluis, die nog wel met de hand wordt bediend, is het Woerdense Verlaat.

Er is een tiental typen sluizen, dat ruwweg verdeeld kan worden in twee categorieën: voor de scheepvaart (meestal schutsluizen) en uitwateringssluizen (voor de waterhuishouding). De laatste zijn het grootste in aantal, de eerste trekken vaak meer de aandacht. Betrekkelijk veel schutsluizen worden gesloopt en – waar nodig – vervangen door nieuwe omdat ze niet meer voor hun taak berekend zijn. Bovendien heeft het kleinschalige vervoer over water aan belang ingeboet.

Trend

Toch zijn er ook tegengestelde tendenzen. Zo betekent de opkomst van de recreatievaart dat sommige schutsluizen in ere worden hersteld. 'Je zou inderdaad van een trend kunnen spreken,' meent ir. Arends. Ook wat betreft de afsluitmiddelen van de sluis kan men weer een tiental typen onderscheiden. Zo zijn er

De Veldsluis in kanaal Almelo-Nordhorn bij Almelo, in 1984 opgeruimd om de capaciteit voor waterafvoer van het kanaal te verruimen. Bij De Pook, een paar km ten oosten van Almelo zijn de sluisdeuren te bezichtigen.

sluizen met puntdeuren, met waaierdeuren, roldeuren, hefdeuren en kruisende deuren, om slechts een greep te doen. Sluizenstad bij uitstek is Gouda. Het merendeel van de nog bestaande afsluittechnieken komt voor in het tiental sluizen dat Gouda met directe omgeving herbergt. Gouda was immers in het verleden een heel belangrijk knooppunt voor het vervoer over water tussen Rotterdam en Amsterdam. Fameus is de Donkere Sluis uit 1772, de enige sluis met kruisende deuren die nog in ons land bestaat. Ontwerper van dit systeem, dat van rond 1600 dateert, is de belangrijke Nederlandse sluisbouwer *Muys* uit Delft.

Een zeldzaamheid is ook de kleine Parksluis in Rotterdam met segmentdeuren. Met enige passie spreekt

Een van de drie vervallen sluizen bij Halfweg.

ir. Arends ook over andere fraaie sluiscomplexen. Bij voorbeeld de sluis met houten roldeuren in Musselkanaal. Of de sluis van Panheel in het kanaal Wessem-Nederweert. Die is vooral ook bijzonder omdat zij twee spaar-kommen heeft waardoor het water aan de zijkanten kan weglopen.

Arends herinnert ook aan de oude sluis in Halfweg (ingeklemd tussen de spoorlijn en de autosnelweg Amsterdam-Haarlem), die samen met de oudste gietijzeren spoorbrug van ons land (in 1837 aangelegd) met op de achtergrond het oude stoomgemaal van Halfweg een fraai ensemble vormt. Ook deze sluis moet beschermd worden, meent Arends. Vrijwel zeker werd in ons land voor het eerst de schutsluis toegepast in Spaarndam rond 1200.

'Sluizen spreken mensen aan', zo stelt Arends met voldoening vast op basis van de ervaringen, die hij opdeed tijdens zijn talloze speurtochten door ons land naar sluizen. Zo kreeg hij heel wat telefoontjes nadat van het onderzoek melding was gemaakt. Arends: 'Er kwamen telefoontjes van mensen die zeiden: ik heb een oude sluis in mijn tuin'. En het bleek nog waar te zijn ook. Zo trof Arends in de tuin van een woning in Friesland een oud sluisje aan.

'Gemengd'

Zijn eendoordeel over de toestand, waarin het Nederlandse sluisbestand zich bevindt, is 'gemengd'. Hij betreurt het verdwijnen van nogal wat interessante sluisstypen, bij voorbeeld de drietrapsluis bij Dieren, waarvan hij slechts heeft kunnen kennismaken via Ansichtkaarten. 'Deze sluis is in de jaren zestig vervangen door één grote

sluis. Die werd tien jaar later gesloten omdat de waterweg werd onttrokken aan de scheepvaart. Dat had men toch kunnen voorzien...'

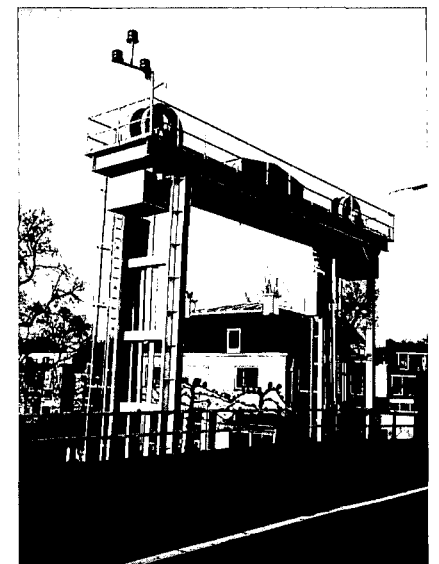
Bedreigd wordt de fraaie driewegsluis met roldeuren nabij Groningen tussen het Damsterdiep en het Van Starckenborgh kanaal. Deze zeldzame sluis, waarvan er slechts drie in ons land zijn, moet plaatsmaken voor een nieuwe sluis. Bedreigd wordt eveneens de fraaie sluis in de Linde, even ten noorden van Oldemarkt, nog net in de provincie Friesland.

Onze actie-rubriek maakt ook melding van de sloop van een sluisje: in Zandijk.

Daartegenover staat dat een aantal oude sluizen is gerestaureerd. Arends noemt als voorbeeld een klein sluisje bij Meppel, dat gerestaureerd kon worden nadat geld bijeen was gebracht. Arends: 'Het is niet altijd te vermijden dat oude sluizen verdwijnen, zeker als er een echte economische noodzaak is.' De resultaten van Arends' 'speurtocht naar Nederlands sluizen zouden geen waardeoordeel inhouden, was de bedoeling. Maar Arends is in de loop van zijn onderzoek ook persoonlijk betrokken geraakt en dus ontkomt hij soms niet aan een waardeoordeel.' Want een sluis die beweegt-dat leeft', zegt hij.

Sluizen Stichting

Op basis van Arends' onderzoek zal naar het zich laat aanzien een flink aantal sluizen op monumentenlijsten gaan verschijnen. En zelfs wordt er in de kring van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (FIEN) gedacht aan de oprichting van een Nederlandse Sluizen Stichting. Arends ziet dat wel zitten. 'Er zijn ook stichtingen voor bruggen, gemalen, watertorens en dergelijke, die ijveren voor behoud en restauratie,' vindt Arends. 'In ons waterland moeten we vooral sluizen niet veronachtzamen.'

De imponerende Mallegatsluis in Gouda met de uit 1760 daterende sluiswachterswoning.